

Милица Ресановић*

ГРАЂАНСКИ И АНТИГРАЂАНСКИ КОД У ДЕБАТАМА О ПРАКСАМА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ПАНДЕМИЈИ

Апстракт: Током трајања пандемије вируса корона у Србији, Српска православна црква у више наврата је својим праксама кршила противепидемијске мере за које су се залагали медицинска струка и део грађана, због чега је понашање Цркве у пандемији постало предмет жустрих расправа у јавности. У раду се интерпретирају дебате о праксама СПЦ у пандемији кроз културносоциолошку призму, при чему је главни теоријски ослонац теорија грађанске сфере коју је развио Џефри Александер.

Кључне речи: пандемија ковида 19, грађанска сфера, Српска православна црква, грађански дискурс, симболички сукоби

Увод

Убрзо након што се пандемија ковида 19 проширила на територију Србије и након што је проглашено ванредно стање, питање одношења Српске православне цркве (СПЦ) према вирусу корона нашло се у жижи јавности. Повод за настанак дебате у јавности о улози СПЦ током трајања пандемије било је организовање литургије и причешћа у марту 2020. године. Прве критике упућене на рачун Цркве тичале су се црквених пракси као што су окупљање већег броја верника на литургијама, љубљење икона и руке свештеника и причешће јер су, према у томе тренутку доступним знањима о вирусу, представљале потенцијални ризик за трансмисију болести. У уобичајеним препандемијским условима рутинизоване црквене праксе као што је причест тичу се свештенства и верника, али је у условима пандемије причест постао питање од јавног интереса због епидемиолошких ризика које тај религијски обред у свом извором

* Истраживачица сарадница, Институт за социолошка истраживања, Филозофски факултет, Универзитет у Београду, milica.resanovic@f.bg.ac.rs.

облику повлачи.¹ Након првих критичких реакција јавности, СПЦ је своје држање делимично прилагодила мерама, те су се сукоби утишавали, али би касније изнова оживљавали када је Црква организовала различита масовна окупљања на којима је низом пракси одступала од препорученог понашања (на пример, сахране црквених званичника). На симболичком плану ти догађаји су представљали жариште симболичких борби које су се тичале одношења СПЦ према вирусу корона и самим тим шире одговорности коју Црква има према заједници у којој делује.

Теоријски и методолошки оквир истраживања

Основна намера ауторке овог текста је да анализира дебате о праксама СПЦ за време трајања пандемије ковида 19 у светлу теорије грађанске сфере (*Civil Sphere Theory, CST*), коју је развио Џефри Александер (Jeffrey Alexander) у склопу ширег теоријског програма званог културна социологија.² Под грађанском сфером се у тој теоријској традицији мисли на систем културе и институција који се заснива на обавезујућим универзалистичким нормама узајамног поштовања, једнакости и аутономије (Alexander, 2006). Сфера грађанства је у функционалистичком кључу концептуализована као релативно аутономна, одвојена од других сфера као што су економија, породица, наука и религија. У њеном центру се налази дискурс који је саздан од сета бинарних опозиција које међусобно повезују три димензије цивилног друштва (актере, друштвене односе и институције), на структурисан начин према одређеним обрасцима (Alexander & Smith, 2003, 121). Бинарне опозиције помоћу којих се одређују димензије цивилног друштва у америчком контексту су у случају 1) актера: активно–пасивно, аутономно–зависно, рационално–ирационално, разумно–неразумно и смирено–раздражљиво, 2) односа међу актерима: отвореност–тајновитост, поверење–сумњичавост, критички капацитет–послушност, поверљивост и директност–склоност ка обмани и калкулацијама, и 3) институција: поштовање–непоштовање законских одредаба, једнакост–неједнакост, инклузивност–искључивање и имперсонални карактер–персонализација (Alexander & Smith, 2003, 123). Последица бинарне структуре дискурса грађанског

1 Причешће у православљу подразумева конзумирање вина истом сребрном кашичицом, из исте сребрне чаше (путир) током службе.

2 Теоријска и истраживачка традиција заснована на идеји да културу треба третирати као снажну „независну варијаблу“ која поседује релативну аутономију у обликовању друштвених процеса и институција (Alexander & Smith, 2003).

друштва јесте постојање два пола дискурса, демократског и антидемократског, који се тумаче кроз призму Диркемове (Emile Durkheim) опозиције између светог и профаног. Демократски код у америчком друштву има карактер светог, те се њиме служе заговорници различитих политичких платформи, а побеђује управо онај ко је у том извођењу успешнији, ко боље увери грађане да он сам и политичка платформа коју заговара представљају отеловљење демократске стране кода. Осим тога, демократским кодом се служе актери грађанске сфере (истраживачки новинари, судије, јавни тужиоци) који су вођени идеалом који их обавезује да *социјетализују* (Alexander, 2019, 12), односно идејом да треба да покушају да реше проблеме који настају у другим сферама, а који представљају претњу по друштво у целини. Социјетализација подразумева покушај грађанске „поправке“ (*civil repair*) путем, прво, критике датог проблема уобличене грађанским дискурсом, којом се пракса настала у тој другој сфери представља у терминима негативне стране кода као угрожавајућа за цело друштво, а потом се врши притисак на институције да ту праксу регулишу ради добробити грађана (Alexander, 2018; 2019).

Анализа инспирисана тим приступом има циљ да „густо опише“³ праксе СПЦ у пандемији, те нуди фактографски преглед кључних догађаја и интерпретацију значења која су различити актери конструисали око тих догађаја. Анализа је ограничена на период од почетка пандемије до краја 2020. године, када су се дебате повукле на маргине јавног дискурса, иако нису потпуно ишчезле. Применом анализе дискурса у јавним обраћањима СПЦ и онлајн медијској грађи испитују се дискурзивне стратегије и реторичка средства која се користе у симболичким борбама између представника СПЦ и њихових критичара.

Када посматрамо актуелну кризу изазвану вирусом корона, можемо приметити да су се у грађанским сферама различитих друштава одигравали процеси дискурзивне конструкције различитих аспеката пандемије, на пример, „јунака“ који спасавају и „негативаца“ који кризу продубљују. Односно, грађански дискурси су се користили приликом давања оцена колико су различити актери и институције допринели ширењу или сузбијању вируса. Због тога се у фокусу анализе налази питање како се термини које пружа речник из дискурса грађанског друштва користе у дебатима о праксама

3 Александер и сарадници преузимају Герцов (Clifford Geertz) појам густ опис да би њиме означили истраживачки поступак који омогућава херменеутичку реконструкцију друштвених текстова сатканих од бинарних кодова на издасан и уверљив начин (Alexander & Smith, 2003).

СПЦ. Символичке борбе у новонасталој ситуацији постављају се у контекст симболичког пејзажа данашњег друштва Србије, те се интерпретација дискурзивних сукоба поводом улоге СПЦ у пандемији ослања на сазнања добијена у ранијим истраживањима симболичких граница у друштву Србије.

Распиривање симболичких сукоба – организовање причести почетком пандемије

Грађанска сфера и преозначавање устаљених црквених пракси у условима пандемије

Дебате о праксама СПЦ у пандемији биће анализирани хронолошки, почев од првог догађаја који их је иницирао – снимка који се појавио у медијима 22. марта 2020. године, на коме се види како велики број грађана стоји у реду испред Саборне цркве у Новом Саду да би примили причест.⁴ Иако је дан пре него што се снимак појавио патријарх Иринеј наложио да се црквене праксе ускладе са одлукама Владе Србије,⁵ на том снимку се јасно види да се већина присутних верника није придржавала прописаних мера и савета Владе и стручњака о ношењу маски, рукавица, држању раздаљине од два метра између људи, као и да су примили причест, која се традиционално даје из исте кашике, што носи и ризик од заражавања. По објављивању снимка уследила је реакција грађанске сфере, те су се у неколико чланака и телевизијских репортажа, као и на друштвеним мрежама, појавиле критике Цркве као институције која не поштује прописана правила и својим праксама представља претњу по здравље људи.

Врх Српске православне цркве понашао се *ароіанијно, неодиоворно и ойасно* по живот.^{6, 7}

Индиферентан однос Српске православне цркве према препорукама државних органа показује да се ова верска институција понаша *неодиоворно и неразумно*.⁸

4 <https://rs.n1info.com/vesti/a580627-u-novom-sadu-red-za-pricest-za-sve-verenike-ista-kasicica/>.

5 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-svestenicima-zabranjeno-vise-od-pet-lica-na-jednom-mestu/>.

6 Курзив у цитатима је увек ауторке текста, а не из извора.

7 <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2020/5/3/vjera-i-korona-glasovi-razuma-u-srpskoj-pravoslavnoj-crkvi>

8 <https://www.slobodnaevropa.org/a/spc-jedna-ka%C5%A1i%C4%8Dica-i-mnogo-neodgovornosti/30506715.html>

Критике црквених пракси су обликоване „грађанским“ дискурсом који представља друштвени језик грађанске чистоте и нечистоте који лежи у основи политичких процеса⁹ (Alexander, 2003). У критичким оценама, СПЦ као институција и њени званичници дискурзивно су конструисани као „неразумни“, „неодговорни“, „арогантни“ и спремни да се „понашају опасно по живот“. Супротне особине, као што су рационалност, разумност и одговорност (Alexander, Smith, 2003, 123), имплицитно су приписане властитој групи, која увиђа проблем који црквене праксе у условима пандемије креирају и која, сходно томе, апелује на државне органе да регулишу понашање СПЦ. У критички настројеним медијским извештајима грађани који су учествовали у ритуалу углавном нису дискурзивно конструисани у терминима антиграђанског пола кода већ само црквени званичници. Тим дискурзивним лоцирањем антиграђанских елемената у црквену елиту истиче се у први план одговорност доносилаца одлука у тој сфери, а истовремено се и чува искуство солидарности са другим грађанима јер се уважава значај који они придају религијским праксама.

Активацијом бинарног кода, пракса карактеристична за једну сферу која се раније узимала здраво за готово, попут причести, у новонасталим околностима пандемије представљена је грађанским дискурсом као „загађујућа“ по друштво. Дакле, није посредни процес социјетализације онако како га Александер разуме, пошто не подразумева грађанску критику и захтев за поправљањем проблема који је настао у некој другој сфери а постао је претња по друштво у целини (Alexander, 2018; 2019), већ процес у којем регуларна и рутинизована пракса у једној сфери постаје проблем из перспективе грађанске сфере у условима здравствене и друштвене кризе. Критички настројени медији су захтевали измену црквених пракси у условима пандемије те су вршили притисак на надлежне институције да регулишу понашање СПЦ како би омогућили „грађанско поправљање“. Грађанска критика је потакла доношење закључка Владе којим се црквама и верским заједницама препоручује да верске обреде обављају без присуства верника. Препорука је, међутим, необавезујућа смерница којом председник Републике и Влада истовремено настоје да се прикажу као ефикасни у сузбијању ширења вируса, али и да одрже добар однос са СПЦ.¹⁰

9 Трагом истраживања Мери Даглас (Mary Douglas), која је тврдила да се разлика између чистог и нечистог односи на разлику поретка и нереда, Александер проучава значење и значај те бинарне опозиције у секуларном оквиру, у савременим друштвима (Alexander, 2003).

10 <https://www.paragraf.rs/propisi/zakljucak-vlade-crkve-verske-zajednice.html>

Црквена сфера и борба за институционалну аутономију

Као одговор на грађанске критике уследила је реакција врха СПЦ, који је чврсто тврдио да неће прекинути да причешћује вернике, док су се врло спорадично чули и други гласови из Цркве, који су настојали да пронађу компромисно решење у датој ситуацији. Позивајући се на историчност праксе и традиционална црквена учења, врх СПЦ је истакао да се прекид причешћивања или промена начина његовог вршења неће разматрати „јер је то ствар око које се не може расправљати: она представља основу наше вере у Бога Живог“.¹¹ Осим тога, причешће у доба ове пандемије се у саопштењима црквенх званичника пореди са ранијим епидемијама, на пример, куге и туберкулозе,¹² како би се употребом историјске аналогије створио снажан утисак код прималаца поруче да је тај начин извођења причести неупитно исправан и оправдан у свим условима, штавише, да има важну улогу у превазилажењу здравствених криза. Врх СПЦ на тај начин пружа интраинституционално објашњење, којим покушава да одбаци „оптужбе“, нагласи оправданост властитог понашања и на крају допринесе обнављању границе између грађанске и црквене сфере. Међутим, начин извођења причести није суштински „чисто“ теолошко питање, а у прилог томе говори и чињеница да су различите православне цркве предузеле различите мере са циљем спречавања ширења вируса корона у марту 2020. године,¹³ између осталог, промениле су и начин извођења причести, али не доводећи у питање причест као духовну вредност.

Појавили су се, међутим, незвани гости из познатих *антицирквених* и *антицрпских* кругова, да би у резултату њихови и њима склони медији кренули у оркестрирану *клеветничку* хајку против Српске Православне Цркве (...) *неразумно* и *кrajње злонамерно* очекивање оних који нити долазе у цркву, нити се причешћују, да ће сама црква ускратити својим верницима оно што је за њу и за њих најважније и најсветије – Свето причешће.¹⁴

Клевете и увреде које горепоменути медији са *сорошевској* и ко зна још чијег платног списка, као и *злонамерне* групе и појединци (...) представљају до сада невиђени *јовор мржње*.¹⁵

11 http://www.spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_4

12 <https://rs.n1info.com/vesti/a582663-spc-ne-odustaje-od-pricesti-epidemiolozi-upozoravaju-da-je-to-opasno/>

13 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-irinej-za-liturgiju-sa-petoro-lica/>; <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767992>).

14 http://spc.rs/sr/saopshtenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_4

15 <https://eparhijabacka.info/saopstenje/22/07/26/03/2020/>

Осим интраинституционалних објашњења, црквени званичници се користе и бинарним опозицијама грађанског дискурса те медије и грађане који су их критиковали одређују у негативним терминима грађанског кода као „злонамерне“ и „неразумне“, тврде да се њихово деловање „супротставља уставним одредбама“ и „изазива панику“, а себе представљају у категоријама позитивне стране кода, као добронамерне, разумне, који делају мирно, у сврху општег добра у друштвеној кризи и у складу са законима. Симболичка конструкција непријатеља оснажена је етикетирањем критичара као *клеветника*, *сџраних њлаћеника* и *аушошовиниста*.¹⁶ Тај облик дисквалификације актера који се перципирају као противници ослања се на десничарске дискурсе приметне у интелектуалном пољу у Србији, у којима се легитимитет локалне „космополитске (културне) елите“ напада указивањем на њене скривене (материјалне) интересе и описом њених медијских активности као колонизујућих јер воде остатак популације у културно, идеолошко и морално ропство (Спасић & Петровић Трифуновић, 2014, 172).

Ван Дајк (van Dijk) примећује да када „ми“ описујемо своје понашање, то чинимо еуфемистичким терминима или га пак приписујемо специфичним околностима, док у опису „њихових“ грешака користимо много „непријатних детаља“ (Van Dijk, 2005, 27). Слично томе, у овом случају званичници СПЦ нуде прилично апстрактно интраинституционално објашњење властитих потеза, док, с друге стране, врло прецизно описују карактеристике критичара (мрзитељ СПЦ и властитог народа, домаћи издајник и страни плаћеник). Последишно, на симболичком плану критичари постају не само актери који оспоравају оправданост одређених пракси СПЦ током пандемије већ и непријатељи Цркве, а на крају и целог српског народа. Конструкција непријатеља као народног издајника у вези је са доминантним политичким дискурсом према коме национална држава представља „једину природну и неизбежну заједницу, једино нормално окружење, национални интерес врховни критериј праведности, а националност кључни идентитет“ (Куљић, 2018, 213).

Било је могуће направити кораке да то не постане велика тема, да не изазове реакцију јавности каква је настала. У овој ситуацији је неопходна *сарадња*, ово не погађа један део друштва и не носи само један део друштва *одговорност*.¹⁷

16 *Ibid.*

17 <https://www.youtube.com/watch?v=AtxrIcRyw80&t=2759s>

Међутим, ипак нису сви припадници црквене хијерархије ре-продуковали званични наратив. Вукашин Милићевић, свештеник и доцент на Православном богословском факултету у Београду, тврдио је да причест једном истом кашичицом „није ни изворни, нити једини начин причешћивања, а ни нешто што се не би могло променити“.¹⁸ Осим интраинституционалног аргумента којим се побија теза да је причешће из исте кашичице нужан и једини могући начин причешћивања,¹⁹ у том типу аргументације организовање причести у доба пандемије посматра се у контексту добробити целе заједнице. Последично, преиспитују се одговорност СПЦ и непостојање капацитета да се чује „шта имају да кажу друштво и стручњаци“, а не посеже се за дискурзивном конструкцијом спора између грађанске и црквене сфере као напад „антисрпских“ и „антицрквених“ непријатеља. Но, тај тип аргументације међу свештеницима који наступају у јавности не само да је био усамљен већ је убрзо након што је изнет и потпуно санкционисан, будући да је патријарх Иринеј изрекао Милићевићу забрану јавног наступа и обављања свештеничких дужности, обавестивши га да ће се о његовој будућој судбини изјашњавати Црквени суд Архиепископије београдско-карловачке.

Ускрс као повод за поновну употребу бинарних парова

Следећи релевантан догађај је дебата о организовању прославе Ускрса. Синод СПЦ је тражио да се православним верницима дозволи да присуствују црквеним обредима на Ускрс, иако је Влада усвојила полицијски час за ускршње празнике.

Надамо се да (...) ћемо ми имати довољно *одговорности, зрелости*, а и разумевања од стране наших државних власти, да макар тај први дан Васкрса прославимо.²⁰

18 <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1767992>

19 На сајтовима и порталима посвећеним религијско-теолошким темама питање причести из исте кашичице јесте проблематизовано у неколико текстова, али свештеници, изузев Вукашина Милићевића, нису тај аргумент износили у медијима (<https://teologija.net/beleska-o-zajednickoj-kasicici-za-pricesce/>).

20 <https://www.danas.rs/drustvo/> <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-na-ponosnoj-liturgiji/>;

[https://informers.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti](https://informers.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti;);

<https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1776098>

Црква је приликом уобличавања захтева упућеног председнику Вучићу²¹ и Влади да се верницима дозволи посета црквама за Ускрс изнова посегла за стратегијом позитивног представљања сопствене групе, истичући властиту одговорност и зрелост, управо оне особине за које су критичари раније тврдили да црквеним званичницима у пандемији недостају. Након што је молба упућена, председник Вучић је изјавио да ће „клетати“²² пред патријархом и молити га да разуме да у акутној епидемиолошкој ситуацији окупљање верника за Ускрс у црквама не треба дозволити. Употребом речи „клетати“ производи се драматичан ефекат, појачава се тензија међу грађанима и ишчекује се разрешење, те цела креирана замишљена прича о процесу мољења представља једну у низу „драматичних прича“ (Alexander & Smith, 2020) које председник прича другима о себи, о томе шта све сам чини како би обуздао ширење заразе.

Ти људи у мантијама, који нису устали да се буне не само против злочина, ратног профитерства и корупције, већ ни у највећем броју случајева, ни против педофила у својим редовима, данас стоје изнад политичког и моралног патуљка, док он клечи и моли их да схвате да, уколико грађани верници изађу напоље и присуствују верским обредима, могу да буду заражени и изложени смртној опасности услед пандемије.²³

Читава ситуација је изнова пробудила критичке гласове у медијској сфери, који чињеницу да Црква нема капацитет да сагледа добробит целог друштва и прилагоди своје праксе доводе у везу са ранијим проблемима који су долазили из црквене сфере (на пример, случајеви подршке ратним злочинцима, оптужбе за сексуално узнемиравање, корупција). Осим тога, председников перформанс је протумачен у терминима негативне стране кода, као неморалан чин, којим се изнова ускраћује поштовање свим грађанима и занемарује њихова добробит, а Цркви упућује порука да може да настави да се поставља као да је изнад државе, друштва и свих грађана.

Ситуација је разрешена слањем амбивалентне поруке након преговора између председника и патријарха – да долазак у цркву за Ускрс није у складу са упутствима медицинских стручњака, али да, ако се неко ипак одлучи да дође у цркву, неће бити санкционисан.²⁴

21 Више о персонализацији политичке власти у Србији у чланку Иване Спасић.

22 <https://informer.rs/vesti/drustvo/509420/sta-god-kazem-bicu-raspet-vucic-zahtevu-spc-ako-treba-klecacu-kolenima-pred-patrijarhom-podrzy-stav-lekara-ali-vladike-svestenike-necemo-hapsiti>

23 <https://www.danas.rs/kolumna/snezana-congradin/kakva-drzava-takva-i-ckrka/>

24 <https://www.danas.rs/drustvo/patrijarh-na-ponocnoj-liturgiji/>

Ескалација тензија – сахране црквених званичника

Први следећи догађај који представља жариште дискурзивних борби јесте сахрана митрополита Амфилохија Радовића, преминулог од последица инфекције вирусом корона. Иако се догађај десио у Црној Гори,²⁵ прелио се на дискурзивни терен Србије због значаја који је Амфилохије имао у политичком и друштвеном животу, као и због чињенице да су и црквени и државни званичници из Србије присуствовали сахрани. СПЦ је изнова послала поруку у којој се наглашава да се због здравствене ситуације апелује на све учеснике испраћаја да се придржавају мера,²⁶ а у пракси је кршен низ противе-пидемијских мера на испраћају – више хиљада људи било је окупљено на истом месту, није било размака међу њима, велики број свештеника и окупљених грађана није носио маске, ковчег је био отворен и присутни су прилазили и љубили преминулог. Наглашавањем важности поштовања мера Црква себе представља као „одговорну“ институцију и избегава потенцијални конфликт са државним институцијама, да би се одмах затим наставило са устаљеним црквеним праксама и организовањем што масовнијег догађаја са циљем да се покаже колики је углед митрополит уживао те, последично, колико је Црква снажна институција и колико су црквене личности утицајне у једном друштву.

Осим тога што је на сахрани кршен низ мера, црквени званичници су у својим обраћањима манипулисали описом болести наглашавајући истрајност и отпорност Амфилохија Радовића у борби са ковидом 19, што „доказују“ чињеницом да је имао негативан тест две недеље након што је откривено да је болестан, уместо да истакну озбиљност последица инфекције коју изазива тај вирус. Митрополит је на тај начин дискурзивно конструисан као победник, док је озбиљност болести стављена у други план. Свако ко се усуди да другачије интерпретира ситуацију означен је као непријатељски други, што се и догодило (одређеним) новинарима и медијима.

25 Када су у питању активности СПЦ, после дебате о организовању Ускрса, у медијима се највише писало о литијама које је СПЦ организовала у знак протеста против усвојеног Закона о слободи вероисповести у Црној Гори. Ти догађаји неће бити анализирани зато што су снажно повезани са процесом промене власти у Црној Гори те би њихово разумевање захтевало реконструкцију односа у политичком пољу у Црној Гори и, друго, зато што у медијима у Србији нису подстакли дебату о оправданости потеза СПЦ током трајања пандемије.

26 http://www.spc.rs/sr/mitropolija_crnogorskoprimorska_saopshenje_za_javnost

Оно што ћемо понекад чути и сазнати од разних медијских магова није истина, то јест да је он преминуо од вируса који сада хара, него је он савладао тај вирус.²⁷

У неким медијима су се појавили критички осврти на сахрану који су се тицали и кршења противепидемијских мера и величања Амфилохија Радовића у контексту његовог политичког ангажмана.

(...) већ други дан за редом почива изложен у климатизованом сандуку са стакленим поклопцем у манастиру на Цетињу, око кога се тискају и *неочишћени* поклопац љубе стотине, хиљаде верника, мало је речи које не величају покојника.²⁸

У критичким приказима су истакнута медицинска објашњења²⁹ зашто се тим црквеним праксама угрожава јавно здравље. Посебно је потцртан „контраст“ између ранијих говора митрополита током протестних литија, на којима је значајно умањивао озбиљност болести коју тај вирус изазива, и његовог сопственог примера, који показује да болест уистину може имати фаталан исход. У више наврата Амфилохије Радовић је истицао да се молитвама „исцељује вирус“, односно да обраћање Богу и религијска окупљања представљају вид „вакцинације“, чиме је медицинско значење речи и важност развоја вакцине у пандемији поништавао,³⁰ дискурзивно представљајући СПЦ, а не медицинску струку, као извор решења за здравствену кризу.

Поред аргументације којом се показује како је СПЦ својим понашањем угрозила јавно здравље, избором речи као што је „неочишћени“ поклопац посебно се наглашава да црквене праксе доводе до „прљања“, а последично се и побуђује потреба за уклањањем нечистоће. Рефлексија о прљавом неминовно постаје рефлексија о односу реда и нереди (Даглас, 2001), па одабир ових речи у критичким приказима наводи примаоце поруке на размишљање о импликацијама тих религијских пракси у контексту угрожавања ионако фрагилног поретка у условима пандемије. Реч „неочишћено“ (нечисто), иако се у том контексту доминантно односи на патогеност и хигијену, ипак не наводи само на размишљање о чишћењу конкретне предмета (дезинфекција сандука) већ о „пурификацији грађанског друштва“ (Alexander, 2006). Под „пурификацијом“ грађанске сфере мисли на

27 <https://www.youtube.com/watch?v=K7fOojJDr3A>

28 <https://javniservis.net/komentar/biljana-srbijanovic-pobeda-vraga/>

29 <https://nova.rs/vesti/drustvo/epidemiolog-kako-je-patrijarh-irinej-mogao-da-se-zarazi/>

30 <https://rs.n1info.com/region/a598577-amfilohije-sluzio-liturgiju-na-ostrogu-sveti-vasilije-je-najbolja-vakcina/>

грађанско поправљање црквених пракси које у специфичним условима пандемије могу угрозити добробит заједнице у здравственом смислу, али и у сваком другом смислу, на шример, могу допринети јачању етничких и верски нетрпељивости, што је у овом случају била посебно релевантна тема имајући у виду ставове Амфилохија Радовића.³¹

У јеку симболичких борби које је тај догађај изазвао, дијагностикивано је да је и патријарх Иринеј заражен вирусом корона, три дана након што је присуствовао сахрани митрополита Амфилохија и предводио опело и литургију.³² Патријарх је преминуо од последица болести (20. новембра 2020), а СПЦ је изнова најавила да ће се приликом организовања сахране „стриктно придржавати“ противпандемијских мера.³³ Но, упркос апелима, бројне мере нису поштоване, те је сахрана у неким медијима оцењена као „место великог епидемиолошког ризика“³⁴ или „пандемијски кошмар“.³⁵

Јавно одржавање две велике сахране у тренутку епидемије се коси са основном мисијом цркве, а то је брига за свој народ. То је било *неодговорно*.³⁶

Вера је колико капирам брига за себе и друге, између осталог, љуби ближњег свог, а не убиј ближњег свог целивајући у сред разбуктале епидемије преминулог патријарха Иринеја, без маске, без дистанце, без грама емпатије за све људе који су угрожени овим вирусом, било здравствено, било материјално, егзистенцијално. И мука ми је више од тог да не смеш да оптужиш вернике за *неодговорно* понашање и лизање исте кашике.³⁷

Било да су критички осврти у медијима писани у формалном или неформалном тону, они користе исти дискурс, те СПЦ представљају као „неодговорну“ институцију која у тренутку када је више од 6.000

31 Митрополит Амфилохије је био је познат по томе што је претходних деценија у јавности износио своје ставове о политички релевантним питањима. Почетком деведесетих година је давао отворену подршку српским оружаним снагама у Хрватској и Босни и Херцеговини. Крајем деведесетих је сарађивао са тадашњом опозицијом у Србији. Истицао се и по тврдом и ригидном ставу о независности Косова и по нетрпељивости коју је гајио према ЛГБТ популацији.

32 Осим патријарха, после одласка на сахрану митрополита Амфилохија вирус је дијагностикован и код других црквених званичника (нпр. епископа Јоаникија) и грађана (нпр. песник Благоје Баковић).

33 http://www.spc.rs/sr/saopshntenje_za_javnost_svetog_arhijerejskog_sinoda_9

34 <https://nova.rs/vesti/drustvo/radovanovic-vec-od-cetvrtka-videcemos-posledice-sahrane/>

35 <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=1885632>

36 <https://rs.n1info.com/vesti/a675451-vekovic-spc-jedina-institucija-u-srbiji-nad-kojom-rezim-nema-apsolutnu-kontrolu/>

37 <https://luftika.rs/vernici-sahrana-patrijarha/>

људи било заражено сваког дана, организује догађај који доприноси ширењу вируса. Коментари на мрежама и ауторски текстови на порталима били су још оштрији него у претходним ситуацијама, те нису само црквени званичници представљени у негативним терминима кода већ и грађани који учествују у тим догађајима, чиме се пак смањило солидаристички импулс првих критика упућених само на рачун СПЦ као институције и њених представника. Црквени званичници не само да нису уважили критике већ су тврдили да би преминули црквени великодостојници³⁸ „умрли и овако и онако“,³⁹ чиме је још једном потврђено да делови СПЦ негирају релевантност медицинских знања о том вирусу и болести коју изазива те да међу њима ни у једном тренутку није постојала искрена жеља за друштвеним дијалогом, као ни воља да уваже противепидемијске мере које произилазе из медицинских знања.

Уместо закључка – стишавање дебата

На претходним страницама је показано да су дебате започете када је у грађанској сфери артикулисана критика појединих црквених пракси за време пандемије као угрожавајућих по друштво у целини. Критика је формулисана у терминима негативне стране грађанског дискурса, што значи да су црквени званичници представљени као неразумни, ирационални, неодговорни, бахати, а СПЦ као институција која се понаша опасно, тврдоглаво и са непоштовањем се односи према правилима у кризној ситуацији. Говоримо о грађанском коду јер су СПЦ као институција и њени представници представљени као претња за добробит свих грађана, те је последично поднет захтев за променом црквених пракси током пандемије зарад добробити свих грађана. Имајући у виду бинарну структуру грађанског дискурса, из тога имплицитно следи да је група критичара рационална и разумна, а да указивање на проблематичност црквених пракси у пандемији представља одговор на реакцију којом се исказује брига за заједницу.

Одговор црквених званичника на критику из грађанске сфере подразумевао је прво производњу интраинституционалних објашњења, а потом и коришћење истих тих термина из грађанског дискурса због њиховог снажно моралистичког призвука. У перфор-

38 Иако су овде наведени смртни случајеви двојице црквених великодостојника, међу клером СПЦ било је још оболелих од короне са смртним исходом (епископ Милутин, монахиња Ана, монахиња Ксенија).

39 <https://www.youtube.com/watch?v=mXfpSdm3G6I>

мансима црквених званичника окреће се слика те се критичари представљају као злонамерни, нерационални и неразумни, односно морало неисправни Други. Можемо закључити да обе стране користе грађански дискурс онако како га је Александер оцртао, будући да се служе истим репертоаром епитета, приписујући им исту моралну садржину, само што сукобљене стране једна другој на супротан начин приписују те одлике. Међутим, осим грађанског дискурса, црквени званичници у истом даху дискурзивну конструкцију непријатеља-критичара употпуњују елементима из националистичког дискурса. Користећи се националистичком реториком, представници СПЦ критичаре означавају као аутошовинисте, мрзители Цркве и сопственог народа са циљем да их потпуно делегитимизују. Тај облик дискурзивног уоквиравања критичара као негативаца који су вођени „антисрпским“ интересима представља снажан облик моралне дискредитације у једном великом делу друштва.

Подела на дискурзивном терену се тиме заоштрава те иако супротстављене стране користе исте низове бинарних опозиција грађанског дискурса, уписујући у њих иста значења и моралне садржаје, појава националистичког елемента у дискурсу црквених званичника значајно мења симболички оквир тих дебата. Националистички дискурс повлачи за собом визију колектива као националног те се последично одређење солидарности мења, као осећање поистовећености и емпатије са другим члановима народа, из чега следи да рационални, разумни, одговорни могу бити само они актери који својим перформансом докажу да доприносе националним интересима.

Увидевши да након избијања дебата захтев из грађанске сфере није изазвао регулаторне интервенције, СПЦ је својим понашањем наставила да крши низ мера у пракси. Притом, СПЦ је у јавним саопштењима истицала значај поштовања мера, бришући на дискурзивном плану несклад између властитог понашања и државних противепидемијских мера, а репродукујући га на практичном нивоу. Другим речима, упркос ангажману актера у грађанској сфери, жеља за „грађанском поправком“ је остала изневерена. Изневерена очекивања у комбинацији са националистичком реториком црквених званичника утицала су на појаву дискурзивних промена код актера грађанске сфере. Уместо првобитних покушаја актера да очувају искуство солидарности са грађанима који учествују у верским обредима, учесталије су помињане симболичке разлике међу самим грађанима.

На крају можемо да закључимо да су се дебате о понашању СПЦ водиле само делимично дискурсом грађанског друштва, а да су се актери ослањали на два стабилностабилна и вишедеценијска дискурзивна

конструкта, „Прву Србију“, патриотску и традиционалну, и „Другу Србију“, грађанску и космополитску. У периоду који је уследио, након проучаваног временског исечка, дебате су делимично утишане, али не зато што је „грађанска поправка“ била успешна већ зато што је дошло до попуштања противепидемијских мера, те понашање Цркве више није било толико упадљиво у нескладу са мерама на снази. Читање дебата о праксама СПЦ у пандемији кроз културалистичку перспективу показује да реакција грађанске сфере на понашање СПЦ у пандемији, које је представљено као претеће по цело друштво, није довела до промене понашања СПЦ. Започети процес „социјетализације“ није доведен до краја јер су симболичке поделе у друштву врло чврсте, а расцепи у политичкој заједници дубоки.

Референце

- Alexander, J., Smith, P. (2003). The Strong Program in Cultural Sociology: Elements of a Structural Hermeneutic. In: J. Alexander (ed.). *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. New York: Oxford University Press, 11–26.
- Alexander, J., Smith, P. (2010). The Strong Program: Origins, achievements, and prospects. In J. R. Hall, L. Grindstaff & M. Lo (eds.). *Handbook of Cultural Sociology*. London: Routledge.
- Alexander, J. C. (2006). *The Civil Sphere* (1st ed.). Oxford University Press.
- Alexander, J. (2018). The Societalization of Social Problems: Church Pedophilia, Phone Hacking, and the Financial Crisis. *American Sociological Review* 83(3), 1049–1078.
- Alexander, J. C. (2019). *What Makes a Social Crisis?: The Societalization of Social Problems* (1st ed.). Polity.
- Даглас, М. (2001). *Чисто и ојасно*. Београд: Библиотека XX век.
- Куљић, Т. (2018). Концептуална синергија између неолиберализма и национализма. *Трајови* 1(1), 203–220.
- McCormick, L. (2020). Marking time in lockdown: heroization and ritualization in the UK during the coronavirus pandemic. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 324–351. 10.1057/s41290-020-00117-8
- Ming-Cheng M. Lo, & Hsieh, H.-Y. (2020). The “Societalization” of pandemic unpreparedness: lessons from Taiwan’s COVID response. *American Journal of Cultural Sociology* 8(3), 384–404. 10.1057/s41290-020-00113-y
- Петровић Трифуновић, Т., Спасић, И. (2014). Patriotism and Cosmopolitanism in Intellectual Discourse: *Peščanik* and *Nova srpska politička misao*. *Филозофија и друштво* 25(4), 164–188. 10.2298/FID1404164P
- Spantideas, N., Drosou, E., Barsoum, M., & Bougea, A. (2020). COVID-19 and Holy Communion. *Public health* 187, 134–135. 10.1016/j.puhe.2020.08.012

- Van Dijk, T. (2005). Discourse Analysis as Ideology Analysis. In: C. Schäffner, A. Wenden (ed.). *Language and Peace*. Aldershot: Dartmouth Publishing, 17–33.
- Вукомановић, М. (2013). Секуларизам обогађује и допуњује хришћанство [транскрипт излагања учесника округлог стола на тему Изазови секуларизма у Србији и региону], *Република*. <http://www.republika.co.rs/556-557/14.html>

Milica Resanović*

CIVIL AND ANTI-CIVIL CODES IN DEBATES ON THE PRACTICES OF THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN THE PANDEMIC

Abstract: During the coronavirus pandemic in Serbia, the Serbian Orthodox Church repeatedly violated anti-epidemic measures advocated by medical experts and a part of the citizens, which led to the Church's behaviour in the pandemic becoming the subject of heated public debate. The paper interprets the debates about the practice of the Serbian Orthodox Church in the pandemic through a cultural sociological prism, the main theoretical stronghold being the civil sphere theory developed by Jeffrey Alexander.

Key words: Covid-19 pandemic, civil sphere, Serbian Orthodox Church, civil discourse, symbolic conflicts

* Research Assistant, Institute for Sociological Research, Faculty of Philosophy, University of Belgrade, milica.resanovic@f.bg.ac.rs.